

MACIEJ SZYMAŃSKI

Poznań

TŁUMACZENIE POLSKICH ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH
W BUŁGARSKIM PRZEKŁADZIE *FARAONA* BOLESŁAWA PRUSA

1. Na pewnym etapie procesu przekładowego tłumacz „zmienia się z odbiorcy w nadawcę” i za pomocą dostępnych środków językowych przekazuje zrozumiany sens, tworząc tekst w języku docelowym. Sens, idąc za jedną z teorii translatologicznych, występuje tutaj jako efekt syntezy treści i formy wypowiedzi, przy czym te dwa ostatnie elementy winny być postrzegane równorzędnie¹. W takiej sytuacji jednym z podstawowych zadań tłumacza jest określenie funkcji stylu autora i jej rekonstrukcja w przekładzie.

W świetle powyższego tłumaczenie frazeologizmów jawi się jako złożony problem. Chcąc bowiem zachować sens oryginału, tłumacz musi uwzględnić zarówno treść wypowiedzi, jak i jej formę. Nie może przy tym naruszać normy języka docelowego, a wiadomo, że języki nie są ekwiwalentne, tzn. tę samą treść wyrażają za pomocą innych struktur. Związek frazeologiczny jest jednostką leksykalną o złożonej budowie i wywołuje wśród użytkowników języka określone asocjacje związane z jego znaczeniem strukturalnym. Z tych też względów wszyscy badacze jednogłośnie uznają, że ekwiwalencję przekładową można uzyskać, tłumacząc frazeologizm języka źródłowego przez frazeologizm języka docelowego. Tłumacze napotykają tutaj różne przeszkody, czy to na poziomie języka, czy na poziomie tekstu. Nie zawsze udaje się odnaleźć taki frazeologizm w języku docelowym, który odpowiadałby jednostce oryginału, a czasem, mimo istnienia odpowiednika frazeologicznego, nie można go zastosować w danym kontekście i wtedy trzeba posłużyć się przekładem opisowym.

Celem artykułu jest analiza bułgarskich środków językowych, służących do opowiedzenia tego, co w polskim tekście *Faraona* zostało wyrażone za pomocą związków frazeologicznych, czyli połączeń wyrazowych o ustalonej strukturze i znaczeniu całościowym (inaczej globalnym), będących jednostkami słownika. W czasie eksцерpcji brałem pod uwagę przede wszystkim stałe związki frazeologiczne, które w ujęciu Stanisława

¹ A. Pisarska, T. Tomaszewicz, *Współczesne tendencje przekładoznawcze. Podręcznik dla studentów neofilologii*, Poznań 1998, s. 79 i n.

Skorupki cechują się tym, że ich całościowe znaczenie nie jest sumą znaczeń ich komponentów². Inaczej nazywa się je związkami idiomatycznymi lub idiomami³. W dalszej kolejności ekscerpcją objąłem związki łączliwe, czyli połączenia frazeologiczne albo frazemy, tj. związki o znacznym stopniu zespolenia składników, których znaczenie globalne jest jednak związane z wyrazem dominującym semantycznie. Do nich zaliczają się również ustalone porównania. W obserwacji pomiąłem zwroty analityczne typu *zawrzeć umowę, złożyć cześć*.

Procedura badawcza rozpoczyna się od wyodrębnienia z tekstu frazeologizmu, a właściwie jego aktualizacji, którą następnie obserwuje się pod względem kanoniczności użycia poprzez odniesienie do słowników frazeologicznych, oceny jego funkcjonalności w tekście⁴. Dopiero po tym można przystąpić do analizy przekładu, porównując kontekst paralelny w tekście oryginału i tłumaczenia⁵. W tekście docelowym należy znaleźć ten element, który pełni potencjalnie taką samą funkcję, jak uprzednio zdefiniowany frazeologizm w tekście oryginalnym; najłatwiej jest tego oczywiście dokonać, gdy konteksty paralelne odznaczają się izomorfizmem, trudniej, gdy treść wyrażają inne struktury. Teraz przeprowadza się tę samą procedurę, co wyżej opisana, w odniesieniu do przekładu, a następnie dokonuje całościowej oceny stopnia ekwiwalencji jednostki w tekście docelowym względem oryginału.

„Płaszczyzną odniesienia” dla oceny użycia frazeologizmu w tekście jest norma frazeologiczna, a ściślej opracowania leksykograficzne, które ją opisują⁶. Ze względu na okres powstania utworu podstawowym źródłem frazeograficznym w badaniu był *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (dalej: SFJP) Stanisława Skorupki, a dla materiału bułgarskiego *Фразеологичен речник на българския език* (dalej: ФРБЕ) K. Ničevej, S. Spasovej-Mihajlovej i K. Čolakovej, którego uzupełnieniem jest *Нов фразеологичен речник на българския език* (НФР) autorstwa Ketii Ankovej-Ničevej. Wykorzystano także inne źródła leksykograficzne⁷. Przywołane słowniki bułgarskie realizują koncepcję frazeologii, obejmującej tylko te stałe połączenia wyrazowe, które odznaczają się całościowym znaczeniem, powstałym w wyniku semantycznego przeobrażenia ich komponentów, i obowiązkowo zabarwieniem emocjonalno-ekspresywnym, dzięki któremu

² S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I, Warszawa 1977, s. 6.

³ A.M. Lewicki, *Zakres frazeologii*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 155–167; A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 315–333.

⁴ J. Liberek, *Innowacja a użycie kanoniczne frazeologizmu*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” III, red. Z. Krążyńska i Z. Zagórski, Poznań 1998, s. 50–51.

⁵ B. Rejakowa, *Związki frazeologiczne o identycznej lub podobnej budowie morfologicznej w języku słowackim i polskim*, Wrocław 1986, s. 73–74.

⁶ J. Liberek, op. cit., s. 35.

⁷ *Słownik języka polskiego*, red. naukowa M. Szymczak, wyd. IX, t. I–III, Warszawa 1994 (SJP); S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2003 (SFBL); W. Małdziejewa, J. Wójtowiczowa, *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*, Warszawa 1994; С. Буров, В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова, *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*, Велико Търново 1999/2000 (СТР); М. Ничева, *Фразеологичен речник на българския език*, Издателска къща „Хермес”, 2002 (ФР); S. Radeva, *Podręczny słownik polsko-bułgarski*, Warszawa 1988; F. Sławski, *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, Warszawa 1987.

frazeologizmy są specyficznym środkiem językowego wyrazu; poza nawias frazeologii wyłączają nawet połączenia frazeologiczne, w rozumieniu przedstawionym wyżej⁸.

Materiał do badań ekscerpowałem z całego tekstu *Faraona* w języku polskim i konfrontowałem z wersją bułgarską w przekładzie Dimitra Ikonomova, która ukazała się w Sofii w 1984 roku. Z tekstu powieści wynotowałem ponad pół tysiąca przykładów użycia różnych frazeologizmów. Dokonałem podziału badanego materiału ze względu na formę bułgarskich odpowiedników i w ten sposób wyróżniłem w tekście bułgarskim: związki frazeologiczne formalnie identyczne (tożsame) lub podobne do tłumaczonych jednostek polskich bądź o strukturze odmiennej oraz pojedyncze wyrazy i swobodne połączenia wyrazowe, objaśniające sens polskich związków.

2. Formy przekładu za pomocą związków frazeologicznych mogą zostać poklasyfikowane przy zastosowaniu narzędzi frazeologii konfrontatywnej. W jej obrębie porównanie jednostek odbywa się w trzech planach: znaczenia przenośnego, znaczenia dosłownego, czyli sposobów obrazowania, i na poziomie strukturalno-syntaktycznym⁹. W aspekcie semantyki globalnej (znaczenia całościowego) istotne jest zagadnienie tożsamości znaczeń jednostek dwóch języków, na które może się nakładać problem ich wieloznaczności. Jeśli porównuje się fragmenty tekstu oryginału i przekładu, w których użyto związków frazeologicznych, trzeba wyróżnić to znaczenie, które realizuje się w danym kontekście w oryginale i sprawdzić, czy w przekładzie chodzi o taką samą denotację. Wtedy można także spróbować odpowiedzieć na pytanie, jakie relacje semantyczne charakteryzują jednostki oryginału i przekładu poza kontekstem.

Porównanie znaczenia dosłownego frazeologizmów polskich i bułgarskich (które zostały już uznane za tożsame na poziomie znaczenia przenośnego) jest właściwie punktem wyjścia do zasadniczego podziału sposobów przekładu frazeologicznego. Znaczenie strukturalne jednostki frazeologicznej jest oczywiście zdeterminowane jej składem leksykalnym i wzajemnymi relacjami komponentów, które także wpływają na funkcje, jakie może pełnić dana jednostka w zdaniu.

W badaniach nad przekładem frazeologizmów Mieczysław Basaj w tekście docelowym wyróżnił jednostki ekwiwalentne semantycznie i formalnie oraz inne frazeologizmy o synonimicznym znaczeniu globalnym (tzn. ekwiwalentne tylko semantycznie)¹⁰. Do grupy pierwszej zaliczył identyczne związki frazeologiczne i takie, które na tle jednostek oryginału odznaczają się drobnymi zmianami leksykalnymi, morfologicznymi i składniowymi. Grupę tę można określić jako paralele frazeologiczne i wyróżnić wśród nich związki tożsame i podobne. Te pierwsze „pod względem morfologicznym [...] są identyczne lub cechują je tylko różnice wynikające z odmiennej budowy gramatycznej obu języków”¹¹. Związki podobne nie są ścisłymi odpowiednikami w przekładzie

⁸ К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова, *Фразеологичен речник на българския език*, т. I, София 1974-1975, s. 11-35; por. К. Ничева, *Българска фразеология*, София 1987, s. 11.

⁹ Zob. Р. Эккерт, *К некоторым общим проблемам сопоставительного изучения фразеологии*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. II, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1985, s. 33-34.

¹⁰ M. Basaj, *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów (na przykładzie języka czeskiego i polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. I, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1982, s. 157-165.

¹¹ W. Małdziejewa, J. Wójtowiczowa, op. cit., s. 8.

dosłownym. Tożsamość struktur gramatyczno-leksykalnych można prześledzić na licznych przykładach¹²:

Jest on za głupi do spełniania tego rodzaju zleceń... Ale może *mieć ciężką rękę* na wypadek potrzeby!... (II, 237)

Той е много глупав, за да може да изпълнява такъв род поръчения... Но може да *има тежка ръка* в случай на нужда!... (599)

Mer-amen-Ramzesie, patrz w tę iskrę i *nie odrywaj od niej oczu*... Nie spoglądaj ani na prawo, ani na lewo, ani na nic, cokolwiek wychylałoby się z boków... (II, 117)

Мер-амен-Рамзес, гледай в тая искра и *не откъсвай очи от нея*... Не поглеждай нито надясно, нито наляво, към нищо, което би се появило отстрани, каквото и да е то... (483)

– Ten chłopak – odezwał się Mefres – może wywrócić wszystkie nasze świątynie i *zmasać Egipt z oblicza ziemi*. (II, 14)

– Тоя младеж – обади се Мефрес – може да събори всичките наши светилища и *да изтрие Египет от лицето на земята*. (387)

Godziny nasze na tej ziemi *są policzone*!... – mówił z płaczem Dagon. (II, 184)

Нашите часове в тая земя *са преброени*!... – довърши с плач Дагон. (548)

Śpiewała pieśń o utrapieniach, *od kolebki do grobu* ścigających ród ludzki. (I, 134)

Пееше песен за грижите, които преследват човека *от люлката до гроба*. (127)

– Najzdrowszy człowiek *pod słońcem*! – szepnął nomarcha Horti. (II, 292)

– Но той е най-здравият човек *под слънцето* – прошепна номархът на Хорти. (649)

Była to posiadłość na trzydzieści pięć morgów rozległa, tworząca niewielki kwadrat, który ze szczytu domu ogarniało się wzrokiem *jak na dłoni*. (I, 76)

Имението обхващаше около двеста декара земя, която образуваше неголям квадрат; той се виждаше от покрива на къщата *като на длан*. (72)

Kapłani śledzący ruchy gwiazd w ciągu kilku minut niezmiernie *urośli w jego oczach*. (II, 358)

Само за няколко минути жреците, които наблюдаваха движението на звездите, *пораснаха много в неговите очи*. (710)

W kilku miejscach dają się obserwować niekanoniczne użycia frazeologizmów¹³, np. uszczuplenie składu leksykalnego (innowacja skracająca) bądź jego rozwinięcie (innowacja rozwijająca):

¹² Cytaty pochodzą z następujących wydań: B. Prus, *Faraon*, t. 1–2, PIW, Warszawa 1975; Б. Прус, *Фараон*, прев. Димитър Икономов, Народна Култура, София 1984. Przy fragmentach polskich cyframi rzymskimi oznaczono numer tomu (I lub II), a arabskimi numer strony. Odpowiednie konteksty bułgarskie zostały oznaczone numerem strony.

¹³ Por. S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.

Pelen strapienia wchodzi w życie, pelen żalu zstępuje na *miejsce odpoczynku*, a nikt go nie pyta, gdzie by chciał zostać? (I, 127)

Пълен с огорчения влиза той в живота, пълен със съжаление слиза към *мястото за вечен покой* и никой не го пита къде би искал да остане. (120)

Książę mieszkał z nią pod jednym dachem. Ale *ani na jeden włos* nie stał się dla niej dostępniejszy niż wówczas, gdy był po drugiej stronie rzeki. (I, 134)

Князът живееше под един покрив с нея. Но той не стана за нея *нито на косъм* по-близък, отколкото тогава, когато се бе озовал твъд реката. (127)

Wyrażenie *miejsce odpoczynku* jest skróconą formą związku *miejsce wiecznego odpoczynku*, oznaczającego ‘cmentarz, grób’. Bułgarski ekwiwalent dosłownie odpowiada formie niezmodyfikowanej. W wyrażeniu *ani na jeden włos* dodany jest liczebnik, który pełni tu rolę wzmacniającą. Jest to również powtórzenie tego samego elementu, jaki wystąpił w poprzednim zdaniu we frazeologizmie *mieszkać pod jednym dachem*. Innowacja w tym wypadku wydaje się być przemyślanym zabiegiem autora, natomiast brakuje tego rozwinięcia w przekładzie, w którym oba sąsiadujące ze sobą frazeologizmy polskie mają identyczne formalnie odpowiedniki: *живея под един покрив* i *нито на косъм*. Być może tłumacz uznał powtórzenie za mankament, stąd zastosowana innowacja nie znalazła w tym wypadku odzwierciedlenia w przekładzie. Tłumacz starał się przede wszystkim zachować zgodność z normą bułgarską, a dopiero potem być wiernym wobec oryginału. Można także zaobserwować sytuację odwrotną, kiedy to pod wpływem frazeologizmu oryginału tłumacz zmodyfikował jednostkę bułgarską:

Chłopcy w pierwszej chwili, zdawało się, że *nie wierzą własnym uszom*; wnet jednak rozbiegli się po całym pałacu. (II, 143)

В първия момент момчетата сякаш *не вярваха на собствените си уши*; ала веднага се разтичаха из целия дворец. (509)

Zwrot *nie wierzą własnym uszom* przetłumaczony został za pomocą połączenia *не вярваха на собствените си уши*, choć ФРБЕ podaje ten zwrot jedynie w postaci *не вярвам на ушите си* (a także *не мога да повярвам на ушите си*); trzeba jednak zauważyć, że formy z dodatkowym komponentem także występują sporadycznie w tekstach bułgarskich.

3. Wiele spośród polskich i bułgarskich związków frazeologicznych, odpowiadających sobie pod względem znaczenia (użytych w tych samych kontekstach), odznacza się odmienną budową leksykalno-gramatyczną, która nie jest tylko odzwierciedleniem różnic systemowych. W ich wypadku można mówić o podobieństwie, które ma wszakże charakter stopniowalny.

Zmiany gramatyczne mogą dotyczyć na przykład kategorii liczby, użycia przymków, szyku wyrazów. Różnice w ilości komponentów porównywanych jednostek frazeologicznych nie mają wpływu na ich znaczenie całościowe, ale dodatkowy element może zwiększać ekspresywność frazeologizmu, który go zawiera:

Powiedz, że chcę, aby pilnowała swego zdrowia i dbała o dziecko, które ma *przyjść na świat*. (I, 205)

Кажи й, че искам да пази здравето си и да се грижи за детето, което предстои да *дойде на бял свят*. (194)

Zbyt wiele osób ściga tego nikczemnika, ażeby w *końcu* nie został pojmany. (II, 106)

Толкова души преследват тоя негодник, че *в края на краищата* той трябва да бъде уловен. (473)

Obym – mówił stroskany – obym nie potrzebował *podnieść ręki na samego siebie* i w kwiecie wieku osierocić dom... (I, 205)

Дано не стане нужда да *посегна на себе си* – казваше си той загрижен – и в разцвета на годините си да оставя сиротен моя дом!... (194)

Różnice składu leksykalnego mogą obejmować w pierwszej kolejności wyrazy bliskoznaczne, treściowo pokrewne, należące do tego samego pola semantycznego sytuacyjnego i wchodzące w relacje metonimii¹⁴, wreszcie wyrazy, które nie wykazują żadnych podobieństw:

Chcę, ażeby bracia moi z tej świątyni przyjęli mnie *szczerym sercem* i nakłonili ucha do słów, które przynoszę im od braci z Babilonu. (I, 180)

Искам братята ми от тоя храм да ме приемат *с открито сърце* и да склонят ухо за думите, които им нося от братята от Вавилон. (170)

A już zacząłem wierzyć, że w mojej głowie osiedlił się cały pułk wozów wojennych i *od rana do nocy* odbywa musztrę. (I, 196)

А пък бях започнал вече да вярвам, че в главата ми се е настанил цял полк военни колесници и *от сутрин до вечер* правят учение. (186)

-Żołnierze [...] w każdym szynku piją za twoje zdrowie...

-Na to przecież dostali pieniądze.

-Tak, ale nie na to, ażeby *wolać na cały głos*, że gdy nastąpisz po jego świątobliwości (oby żył wiecznie!), rozpoczniesz wielką wojnę, po której zajdą zmiany w Egipcie... (I, 118)

-Войниците [...] във всяка кръчма пият за твое здраве...

-Та нали затова получиха пари?

-Да, но не за да *викат с цяло гърло*, че когато наследиш негово величество – да живее вечно! – щял си да започнеш голяма война, след която в Египет щели да настъпят промени... (112)

Nie umiałbym mścić się nad pokornymi, ale – *podepczę karki* zuchwalców. (II, 342)

Аз не бих могъл да отмъщавам на покорните, но *ще строша врата* на дръзките. (695)

¹⁴ Podobnie jak między wariantami frazeologicznymi jednego języka, zob. np. A.M. Lewicki, *Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 214–232; idem, *Problemy metodologiczne wariantowości związków frazeologicznych*, [w:] *Stalność i zmienność związków frazeologicznych*, red. A.M. Lewicki, Lublin 1982, s. 37–46.

Na brzegach popychano się, nikt bowiem nie patrzył na sąsiada, na ojca, na dziecko, ale obłąkane *oczy wlepiał* w złocisty dziób łodzi i namiot królewski. (I, 148)

По бреговете хората се блъскаха и никой не гледаше нито съседа си, нито баща си, нито детето си, а само *впиваше* омаян *поглед* в златистия нос на ладията и в царската шатра. (140)

Zapalona to *głowa*, kobieciarz, awanturник, ale potężny charakter. (I, 348)

Луда глава, женкар, авантюрист, но силен характер. (328)

W niektórych przypadkach różnice między polskimi i bułgarskimi związkami frazeologicznymi się nawarstwiają. Łączą się różnice gramatyczne z leksykalnymi, np.:

Duma wypełniła go *od stóp do głów* i wszyscy czuli, że nie można być potężniejszym nad tego zwycięskiego wodza. (II, 95)

Гордост го изпълваше *от глава до пети* и всички чувствуваха, че няма победител, по-могъщ от него. (463)

4. Nie znajdując dosłownych odpowiedników frazeologicznych dla jednostek użytych w oryginale, tłumacz posłużył się niejednokrotnie związkami, które różnią się strukturą i składem leksykalnym, w wyniku czego przekazują całkowicie inny obraz. Są to przeważnie synonimy frazeologizmów polskich, jednak ich znaczenie strukturalne kieruje odbiorcę tekstu przekładu na inne tory myślenia metaforycznego, wzbudza w nim takie skojarzenia, których nie wywołuje tekst źródłowy. Tego typu działanie może być czasem uznane za swoistą stratę, a niektórzy badacze wskazują w takim wypadku na nieprzekładalność idiomów. Jednak więcej jest opinii mówiących o możliwości osiągnięcia pełnej ekwiwalencji przekładowej również przy wykorzystaniu w tłumaczeniu frazeologizmów o innej strukturze gramatycznej i składzie leksykalnym. Mieczysław Basaj za jednostki ekwiwalentne uznał „zarówno związki wyrazowe identyczne formalnie, jak i różniące się w większym lub mniejszym stopniu”¹⁵ i jednoznacznie odrzucił „tezę o nieprzekładalności stałych związków frazeologicznych”¹⁵. Te synonimiczne jednostki określił jako „rzeczywiste ekwiwalenty”, przy czym zaznaczył, że można wśród nich stopniować podobieństwo – od związków o zbliżonym typie obrazowania aż po takie, które „nie mają żadnych punktów styecznych”¹⁶. Tłumacz, korzystając z istniejącej na płaszczyźnie dwóch języków synonimii, dokonuje wyboru najbardziej trafnego, jego zdaniem, frazeologizmu, który byłby adekwatny wobec oryginału. Dzieje się tak, kiedy brakuje w języku identycznego odpowiednika, ale i wówczas, gdy w języku docelowym istnieje identyczny związek frazeologiczny jak w oryginale. Wybór innego synonimicznego związku przez tłumacza może być spowodowany inną frekwencją synonimicznych frazeologizmów w obu językach lub dążeniem do uniknięcia identycznych struktur w przekładzie i oryginale, co jest, zdaniem Mieczysława Basaja, nadużyciem.

Można tutaj jako przykład podać połączenie *изгледам изкосо*, który w przekładzie bułgarskim odpowiada użytej w oryginale jednostce *spod oka* (patrzeć, spojrzeć na kogo

¹⁵ M. Basaj, op. cit., s. 157.

¹⁶ Ibidem, s. 160.

itp.), mimo że istnieje w języku bułgarskim identyczny frazeologizm *изпод око* (гледам, погледна, заследя), którego użył tłumacz w kilku innych miejscach. W przekładzie fragmentu zawierającego związek *przychodzi coś komu do głowy* odnajdujemy tożsame formalnie połączenie wyrazowe *идва ми нещо в главата*, a w innym kontekście frazeologizm *дойде ми на ум*.

Niekiedy, pomimo faktu, że skład leksykalny związków frazeologicznych polskiego i bułgarskiego nie wykazuje punktów wspólnych, można dostrzec pewne podobieństwo obrazowania, np. zwrotowi *przybrać jaką minę* odpowiada związek *придам си вид* (dosł. przydać sobie wygląd):

Przybrał minę bardzo zagniewaną i wściekle machając rękoma zawołał: [...] (I, 130)

Той си придаде силно разсърден вид, размаха яростно ръце и викна: [...] (123)

Frazeologizmy występujące w obu fragmentach mają trochę inne znaczenie słownikowe – por. *przybrać jaką minę* ‘nadać twarzy wyraz jaki’ (SFJP: I mina 7) i *придам си вид* ‘udawać’ – ale w konkretnym kontekście, uzupełnione przymiotnikami *zagniewaną* – *разсърден*, przekazują identyczną informację.

W dwóch miejscach *Faraona* w tłumaczeniu bułgarskim znalazł się zwrot *дойда на себе си*, który posiada też dwa znaczenia: ‘1) възстановявам нормалното си състояние, след като съм бил припаднал; възвръщам съзнанието си, свестявам се; 2) възвръщам нормалното си душевно състояние, душевното си спокойствие след силно вълнение, смущение, уплаха и под.; съвземам се, овладявам се, окупитвам се’. Każde z tych znaczeń jest realizowane w kontekście odpowiadającym innemu polskiemu frazeologizmowi. Pierwsze występuje w przekładzie zwrotu *odzyskać zmysły* (*przestarz.*) ‘odzyskać przytomność’ (SFJP: zmysł 11), drugie w przekładzie połączenia *odzyskać zimną krew*:

Ledwie nieborak *odzyska zmysły*, znowu zaczyna czuć, jakby mu się ziemia rozstępowała pod nogami. (I, 70)

Щом нещастният *дойде на себе си*, отново му се струва, че земята се разтваря под краката му... (66)

Kama *odzyskała* już *zimną krew*. (I, 340)

Кама вече *бе дошла на себе си*. (321)

Jest to przykład wykorzystania wieloznaczności związku frazeologicznego – tutaj na zasadzie użycia w dwóch różnych (choć w jakiś sposób podobnych) kontekstach tego samego połączenia wyrazowego o polisemicznym charakterze. Notabene zwrot *дойда на себе си* jest ekwiwalentem semantyczno-formalnym polskiego frazeologizmu *dojść do siebie*, który z powodzeniem mógłby być użyty w cytowanych fragmentach.

W tłumaczeniu związków frazeologicznych, które nie mają odpowiedników dosłownych, zdarzają się różne komplikacje, związane niejednokrotnie z pewnymi przesunięciami znaczeniowymi:

Chłopi robią, jak chcą i kiedy chcą... na podatek *oddają*, *co im z nosa spadnie*... (II, 184)

Селяните работят, както искат и когато искат... *Плащат*, *каквото им се откъсне от сърцето*... (548)

Tutaj pojawia się zwrot *oddać co z nosa spadnie* – w takiej formie podaje go SFJP i SJP. Strukturze tej odpowiada bułgarskie *плащам, каквото ми се откъсне от сърцето*, podczas gdy ФРБЕ rejestruje *откъсва ми се / откъсне ми се от сърцето* o znaczeniach: ‘1) давам нещо (обикн. пари, подарък) в малко количество, давам нещо свидливо, с мъка; 2) в съчет. с колкото: (колкото) желая, искам или мога’. W jednej z definicji polskiego związku frazeologicznego powtarza się czasownik *dać*: ‘dać niewiele, byle co, cokolwiek’ (SFJP: spadać 27), co wskazywałoby, że s frazeologizowana jest grupa syntaktyczna *co z nosa spadnie*, komponent werbalny zaś występuje tutaj jako niezbędny element otoczenia leksykalnego; zresztą druga definicja odnosi się już tylko do tejże grupy: ‘(posp.) coś zbywającego; niepotrzebnego, czego się nie potrzebuje, nie używa’ (SFJP: nos 9). Byłaby więc tu odpowiedniość na poziomie następujących struktur: *co z nosa spadnie* i *каквото ми се откъсне от сърцето* (dosł. co się oderwie od serca). Polski frazeologizm jest bardziej dosadny, a w jego semantyce nacisk jest położony na jakość rzeczy, którą się oddaje – są to przedmioty niskiej jakości, ‘byle co’ (choć jest też ‘dać niewiele’), i niepotrzebne, natomiast związek bułgarski akcentuje ilość. Te drobne różnice nie zmieniają jednak faktu, że został w niniejszym fragmencie zachowany wysoki poziom ekwiwalencji, głównie dzięki obrazowości jednostki bułgarskiej.

W scenie opisującej ucieczkę Ramzesa ze świątyni użyty został związek imienny *bez pamięci* ‘a) bez przytomności; b) nieprzytomnie, bez opamiętania, niepowściągliwie’ (SFJP: pamięć 5). W kontekście paralelnym użyty został zwrot *загубя ума и дума* ‘силно съм смутен, объркан, обикновено от голяма уплаха или изненада, и не мога нищо да направя или кажа; стъписвам се, сащисвам се, смайвам се’, który w realizacji tekstowej został poddany adiektywizacji w ramach paradygmatu odmiany zgodnego z paradygmatem czasownika *загубя*. Przymiotnikowa funkcja frazeologizmu w zdaniu bułgarskim, określająca domyślny podmiot zdania, nie odpowiada jednak funkcji wyrażenia przysłówkowego *bez pamięci*, które pełni rolę okolicznika sposobu i jest określeniem czasownika *uciekać*. Mimo to jednak w przekładzie został zachowany obraz osoby zdezorientowanej, przestraszonej i w konsekwencji działającej w sposób niezorganizowany:

Zaczął uciekać *bez pamięci*, potracając się o kolumny. (II, 243)

Хукна да бяга, *загубил ума и дума*, като се блъскаше в колоните. (230)

Pewne naruszenie proporcji w semantyce i ekspresji między oryginałem i tłumaczeniem ilustruje kolejna para fragmentów:

– Ostrzegano mnie – mówił – abym nie brał do mego domu Żydówki... *Moje wnętrześci skrecały się*, kiedy widziałem folwark napelniony Żydami... Alem powściągnął odrzę, bom tobie ufał. (I, 384)

– Предупреждавах ме – каза той – да не вземам в дома си еврейка... *Купях от гняв*, когато виждах чифлика да гъмжи от евреи... Но потисках отвращението си, защото ти вярвах. (362)

Bardzo obrazowemu idiomatyzmowi oryginału odpowiada połączenie frazeologiczne, które nawiasem mówiąc, występuje też języku polskim – *купя от гняв* (dosł. kipieć od gniewu) ‘много се нервирам, ядосвам се’ (ПБФ). Choć oba frazeologizmy silnie

pobudzają wyobraźnię, zwrot *czyjeś wnętrzości się skracają* ma szerszy zakres znaczeniowy. SFJP podaje takie wersje: *wnętrzości się komu przewracają* ‘ktoś się czym bardzo denerwuje, oburza, złości’ (wnętrzości 4) i *rozpacz, złość skracą komu wnętrzości* ‘ktoś doznaje uczucia gwałtownej rozpacz, złości’ (wnętrzości 2). Dzięki występowaniu w różnych wariantach i w połączeniu z takimi rzeczownikami, jak *złość* czy *rozpacz*, związek ten może być poddany swobodniejszej interpretacji semantycznej w tekście, czego nie można powiedzieć o przekładzie, który przez użycie komponentu *гняв* jest jednoznaczny.

Brak w języku bułgarskim odpowiednika dla polskiego wyrażenia *jeden z drugim* ‘(pot.) lekceważąco o zbiorowisku ludzkim, o poszczególnych w nim jednostkach’ (SFJP: jeden 15) sprawił tłumaczowi istotne trudności w przekładzie:

I taki łotr *jeden z drugim* śmie nas upominać. (II, 167)

И такива разбойници... *всичките са едни и същи*, и се осмеляват да ни напомнят. (531)

W polskiej wersji frazeologizm stanowi integralną część zdania określającą podmiot, który wyrażony jest w liczbie pojedynczej *łotr*, natomiast zdanie bułgarskie uległo rozbiciu, tłumacz wtrącił dodatkowe zdanie *всичките са едни и същи*, w którym orzecznik jest wyrażony stałym połączeniem wyrazowym *един и същ* ‘все същият, еднакъв’ (СТР; ФРБЕ nie podaje tego związku). W definicji wyrażenia *jeden z drugim* zawarta jest informacja o lekceważącym stosunku mówiącego, określającego w ten sposób pewną grupę ludzi (SFBL podaje dodatkowo: ‘z oburzeniem, irytacją lub lekceważeniem o jakiejś grupie ludzi [...]’), jednostka bułgarska natomiast nie wyraża czegoś podobnego, dlatego też, mimo prób podjętych przez tłumacza, ekwiwalencja tych fragmentów jest w znacznym stopniu zachwiana.

W innym kontekście paralelnym występują połączenia wyrazowe *posuwać się noga za nogą* i *движи се крачка по крачка*. SFJP (noga 47) i ФРБЕ odpowiednio podają następujące formy *jechać, wlec się* itp. *noga za nogą* oraz *крачка по крачка*. Znaczenie jednostki polskiej to ‘iść, jechać itp. bardzo powoli, wolno’, co zgadza się do pewnego stopnia z obrazem wywołanym przez frazeologizm, ukazującym ruch ociężały, mierzony każdym pojedynczym krokiem. Z drugiej jednak strony można kojarzyć określenie *noga za nogą* z pewną konsekwencją działania, wykonywaniem jakiejś czynności powoli – „małymi kroczkami” – ale dążąc do celu. Takie znaczenie w języku polskim wyraża się jednak za pomocą innego frazeologizmu *krok za krokiem* ‘bardzo wolno; systematycznie’ (SFJP: krok 16), który jest właściwym odpowiednikiem związku bułgarskiego, definicja wyrażenia *крачка по крачка* brzmi bowiem ‘постепенно и упорито’, czyli ‘stopniowo i uporczywie, uparcie’. Zawiera ona domyślnie także element ‘powoli’, ale przede wszystkim wskazuje na działanie konsekwentne i celowe. Poza tym związek ten może łączyć się z różnymi czasownikami, nie tylko nazywającymi ruch – jak to jest w wypadku połączenia *noga za nogą*. Inny zakres znaczeniowy i łączliwość porównywanych frazeologizmów przesądzają o tym, że nie można ich uznać za ekwiwalenty słownikowe, a w przytoczonym kontekście chyba jedynie dosłowne odczytanie związku bułgarskiego zbliża nas do sensu oryginału, a więc tłumaczenie przekazuje inną informację niż tekst źródłowy.

Książę roześmiał się, w tej chwili bowiem wjechali na grunt nieco twardszy i ze sto kroków jechali kłusem. Wnet jednak zabiegło im drogę morze piaszczyste i znowu musieli *posuwać się noga za nogą*. (II, 64)

Князът се засмя, защото в тоя момент излязоха на малко по-твърда почва и изминаха стотина крачки тръс. Ала веднага ново пясъчно море прегради пътя им и те пак трябваше да се движат крачка по крачка. (434)

5. Nominacja frazeologiczna często jest połączona z wyrażaniem stosunku mówiącego do przedmiotu wypowiedzi, oceny, emocji, ze swoistą ekspresją¹⁷. Szukanie frazeologicznych odpowiedników w przekładzie związków frazeologicznych jest podyktowane chęcią przeniesienia do tekstu docelowego tych walorów. Cel ten wydaje się nieraz ważniejszy niż dążenie do pełnej ekwiwalencji semantycznej. Odpowiedniość znaczeniową można także osiągnąć poprzez przekład niefrazeologiczny – za pomocą pojedynczego wyrazu lub swobodnego połączenia wyrazowego, które wyjaśniają znaczenie związku frazeologicznego w tekście źródłowym. Zdarza się jednak i tak, że przekład opisowy ani nie odpowiada pod względem stylistycznym jednostce oryginału, ani nie odsyła do tego samego elementu rzeczywistości.

W tłumaczeniu *Faraona* dość znaczna liczba polskich związków frazeologicznych została oddana przez pojedyncze wyrazy lub swobodne połączenia wyrazowe. Objasnienie najczęściej zbliża się do znaczenia frazeologizmu użytego w oryginale, ale zmienia ono lub całkowicie gubi konotacje z nim związane i ładunek ekspresywny wypowiedzi¹⁸, por.:

W głowie nie mieści się, kiedy on mógł porobić takie rachunki!... (I, 259)

He moга да разбера кога е могъл да направи тия сметки!... (246)

Bułgarska konstrukcja *не мога да разбера* (nie mogę zrozumieć), która objaśnia idiom *nie mieści się w głowie*, jest niemal dosłownym przekładem fragmentu definicji polskiej jednostki – por. SFJP (głowa 86): ‘nie można zrozumieć, trudno uwierzyć’. W tłumaczeniu brakuje oczywiście obrazowości oryginału, a skojarzenia, jakie budzi polski związek frazeologiczny, wpływają również na jego interpretację znaczeniową. Jeżeli czegoś *nie można zrozumieć*, to ostatecznie można to uznać za fakt, ale coś, co *nie mieści się w głowie* budzi w dużo większym stopniu opór, aby to przyjąć – nie można w to *uwierzyć*. W języku bułgarskim istnieje związek stały o podobnym znaczeniu *главата ми не го побира / побере* ‘не проумявам нещо, недоумявам от нещо, струва ми се невероятно (обикн. за нещо много лошо, което ме изненадва)’. Jak wskazuje definicja zawarta w ФРБЕ, frazeologizm ten zazwyczaj służy do określenia czegoś złego, co kogoś zaskakuje, natomiast w cytowanym fragmencie chodziło o wyrażenie podziwu dla umiejętności rachmistrzowskich kapłana Pentuera. Prawdopodobnie ten czynnik skłonił tłumacza do posłużenia się omówieniem.

Wcześniej już wskazywałem na trudności w tłumaczeniu wyrażenia *jeden z drugim*. W innym miejscu tłumacz posłużył się całkowicie swobodnym połączeniem wyrazów, które w żaden sposób nie oddaje ani treści polskiego zwrotu, ani jego walorów ekspresyjnych:

¹⁷ M.in. ФРБЕ, s. 31; A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, op. cit., s. 327–328. Autorki ФРБЕ, o czym już wspominałem, uważają wartość emocjonalno-ekspresywną za wręcz konstytutywną cechę jednostki frazeologicznej.

¹⁸ B. Rejakowa, *Mechanizmy językowe w przekładzie związków frazeologicznych na materiale języka polskiego i słowackiego*, Lublin 1994, s. 61–62.

Jeżeli od tej pory którykolwiek Grek wymówi w szynku imię następcy tronu, rozbije mu dzban o łeb, a skorupy wpakuję do gardła i – won z pulku!... Będziesz *jeden z drugim* świnie pasł u egipskiego chłopca, a w twoim hełmie kury będą składały jaja. (I, 130)

Ако отсега нататък някой гръцки войник спомене по кръчмите името на престолонаследника, ще му строша делва о главата, а парчетата ѝ ще натъпча в гърлото му и... вѣн от полка!... *Всеки, който се провини*, ще пасе свинете на египетските селяни, а в шлема му кокошки ще снасят яйца. (123)

Związkowi frazeologicznemu odpowiada fraza *всеки, който се провини*, czyli *każdy, kto zawini*. Bułgarskie połączenie wyrazowe, które wyraża podmiot zdania, odnosi się do pewnych informacji zawartych w jego otoczeniu i nie koresponduje ze znaczeniem czy wartościami stylistycznymi frazeologizmu, który wprowadza ocenę wartościującą negatywnie ('lekceważąco').

Możliwe jest jednak przekazanie obrazowania również za pomocą przekładu opisowego:

Boję się, ażeby młodemu panu naszemu triumf nie za mocno *uderzył do głowy*. (II, 94)

Боя се да не би триумфът да *главозамае* нашия млад господар. (462)

Przez *mgnienie oka* zdawało mu się, że oddałby tron, byle nie znajdować się w tym miejscu i nie widzieć tego, co nastąpi. (II, 54)

За *миз* му се струваше, че е готов да отстъпи трона, но да не е тук и да не види това, което щеше да стане. (424)

W pierwszym przykładzie związkowi *coś uderza komu do głowy* odpowiada bułgarski wyraz *главозамайва* (*главозамайвам*) *някого* 'prawia taką, że niejaki da zgubić чувство za realność, da się wzgordee, da się samozabawi' (СТР). Wykazuje on w swej budowie podobieństwo do bułgarskich frazeologizmów *замайвам главата на някого* i *замайва ми се главата*, które cechują się jednak innym znaczeniem. Samo znaczenie strukturalne tego czasownika, jak i podobieństwo, które może odsyłać czytelnika do znanych mu zwrotów, powodują, że ten przekład zachowuje walory oryginału i można nawet zaryzykować stwierdzenie, że jest równoznaczny z przekładem frazeologicznym. W drugim wypadku rzeczownik *миз* nie tylko ma takie samo znaczenie jak wyrażenie *mgnienie oka*, ale jest przy tym odpowiednikiem komponentu polskiej jednostki frazeologicznej.

Istnieją pewne związki frazeologiczne, niezbyt bogate w planie wyrażania, których obrazowanie nie odznacza się dużą wyrazistością. Mam tu na myśli konstrukcje przyimkowe typu: *z góry, z górą, w duchu, na stronę, bez ogródek*. Zbliżają się one do wyrazów, ponieważ posiadają tylko jeden akcent i zachowują ciągłość fonologiczną i morfemową¹⁹.

¹⁹ Niektórzy nazywają je minimalnymi jednostkami frazeologicznymi. Lewicki (*O minimalnych jednostkach frazeologicznych*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 195–203) relacjonuje dyskusję na temat przynależności do frazeologii połączeń morfemowych, które zawierają jeden wyraz autosemantyczny. Sam jednak łączy pojęcie minimalnej jednostki frazeologicznej z rodziną związków frazeologicznych, w której powtarza się pewien inwariant formalny (który może być wyrazem lub frazeologizmem). Stanowi on podstawę do tworzenia nowych związków frazeologicznych i jest odpowiednikiem morfemu w leksykologii i morfologii. Ten właśnie inwariant formalny Lewicki proponuje nazwać minimalną jednostką frazeologiczną (co pozwala według autora ująć frazeologię nie tylko jako zasób, ale i mechanizm językowy).

Nie będę tu dowodził ich przynależności do zasobu frazeologizmów czy wyrazów, skoro znalazły się w słowniku frazeologicznym. Powyższe uwagi pozwalają jednak inaczej spojrzeć na tłumaczenie tego typu jednostek za pomocą pojedynczych wyrazów. Wydaje się bowiem, że straty powstałe w wyniku takiego przekładu związków frazeologicznych są w tym wypadku minimalne lub zgoła nie ma ich wcale:

Święci ojcowie brali żałujących *na stronę* i po cichu udzielali im rad i upomnień. (II, 16)

Светите отци отвещаха каещите се *настрани* и тихо ги увещаваха и съветваха. (388)

Wyrażenie *na stronę* charakteryzuje się ustalonym szykiem wyrazów i niemożliwością ich rozdzielania. Wyrażenie jako całość funkcjonuje jak przysłówek, a jego obrazowość jest zminimalizowana (por. np. *naprzód*). Jego odpowiednik bułgarski *настрани* wykazuje podobieństwo formalne i jest wyrazem, wywodzącym się z podobnej konstrukcji przyimkowej, która uległa zrośnięciu.

Inny frazeologizm w *duchu* ‘w myśli, w cichości, skrycie’ (SFJP: duch 10) wydaje się mniej zleksykalizowany ze względu na istnienie takich związków, jak *w duszy*, *w głębi ducha* / *duszy* o tym samym znaczeniu, jednak i on cechuje się skostnieniem formy. Został przełożony także za pomocą przysłówka *вътрешно* ‘wewnętrznie’:

Ksiązę słuchał z uwagą, w *duchu* jednak przyznał, że niewiele rozumie. (I, 248)

Князът слушаше внимателно, но *вътрешно* признаваше, че не разбира много нещо. (235)

Oto pozostałe pary polskich jednostek frazeologicznych i bułgarskich wyrazów: z *górką* ‘ponad, przeszło’ (SFJP: góra 30) – *повече* ‘więcej, większość’; z *górką* ‘zawczasu, naprzód, zanim jakiś fakt nastąpi’ (SFJP: góra 32) – *предварително* ‘uprzednio, z góry, zapobiegawczo’. Znaczenie wyrazów użytych w przekładzie pokrywa się zasadniczo ze znaczeniem związków frazeologicznych, a strata wynika z nieprzeniesienia do tekstu przekładu obrazu zawartego w oryginale wydaje się znikoma.

Niektórym polskim frazeologizmom, co można było zauważyć w analizie, odpowiadają bułgarskie *composita*. Dwie formacje słotwórcze bułgarskie nawiązują w swej strukturze do budowy polskich związków frazeologicznych, por. *na stronę* – *настрани*; *sam na sam* – *насаме* i jak już wyżej wskazałem, u ich podstawy znajdują się odpowiednie konstrukcje przyimkowe. Inne złożenia, które wystąpiły w tekście jako tłumaczenie frazeologizmów: *wyrzucać bezbożne słowa* – *богохулствувам*, *bijący w oczy* – *очевиден*, *pierwszej klasy* – *великоленен*, *coś uderza komu do głowy* – *главозамая някого* (por. związek frazeologiczny *замайвам главата на някого*). Wiele złożzeń, podobnie jak frazeologizmy, wywodzi się z grup syntaktycznych, połączeń wyrazowych, nieraz nawet zleksykalizowanych. Nie wnikając w pochodzenie poszczególnych złożzeń bułgarskich, można zaryzykować twierdzenie, że pewna część z nich ma pochodzenie frazeologiczne²⁰ i do pewnego stopnia zachowuje walory stylistyczne związków frazeologicznych.

²⁰ D. Ryteł, *Jednostka frazeologiczna a złożenia w języku czeskim (na tle języka polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. II, op. cit., s. 177–187.

Zupełne pominięcie w przekładzie jakiegoś elementu oryginału, czyli opuszczenie, jest surowo oceniane przez badaczy²¹. Przy przekładzie zwrotu *być pod ręką* ‘znajdować się blisko, w miejscu dogodnym, nadawać się do wzięcia, nadarzać się’ (SFJP: być 60) w jednym miejscu tłumacz użył luźnego związku wyrazowego *намирам се наоколо* (znajdować się wokół), a w drugim całkowicie go pominął:

Herhor kazał zgromadzić się oficerom i żołnierzom, jacy *byli pod ręką*. (I, 41)

Херхор заповяда да се съберат офицерите и войниците, които *се намираха наоколо*. (39)

W tych samych miejscach wydasz szynkarzom i oberżystom jęczmień, pszenicę i wino, jakie *jest pod ręką*, aby pospólstwo miało darmo żywność i jadło. (II, 313)

По същите места ще раздадеш на кръчмарите и ханджиите ечемик, пшеница и вино, та народът да получава даром храна и напитки. (668)

Polskiemu frazeologizmowi odpowiada znaczeniowo i formalnie związek bułgarski *под ръка съм*. W obu przypadkach możliwe było tłumaczenie za pomocą tego zwrotu. W pierwszym zdaniu tłumacz przekazał znaczenie jednostki użytej w oryginale. W drugim natomiast albo uznał za zbędną informację o tym, że chodzi o towary (jęczmień, pszenicę i wino), które są do dyspozycji w danym miejscu i czasie i nadają się do natychmiastowego użycia, a nie o takie, o które trzeba by się specjalnie postarać, albo informację tę po prostu przeoczył.

6. Przekład dzieła literackiego wiąże się z różnymi problemami, które mogą dotyczyć samego języka, tj. zrozumienia sensu oryginału i trafnego przekazania tej myśli w tekście docelowym. Problemy te mogą dotyczyć także sfery pozajęzykowej – niektórych realiów zawartych w danym utworze, które nie mają swych odpowiedników w kulturze docelowej. Kwestia przekładu związków frazeologicznych jest problemem głównie językowym, ale czasem może dotyczyć pewnych zjawisk kulturowych, typowych dla danego obszaru językowego – związki frazeologiczne są odzwierciedleniem doświadczeń danej społeczności. Akurat w *Faraonie* nie pojawiły się frazeologizmy, których obrazowanie nawiązywałoby w bezpośredni sposób do warunków lokalno-historycznych, w jakich ukształtował się język polski. Wynika to z tematyki utworu, którego akcja rozgrywa się daleko w czasie i przestrzeni.

Porównanie tekstów oryginału i przekładu pod kątem tłumaczenia związków frazeologicznych daje wgląd w pracę tłumacza, pozwala dostrzec pewne mechanizmy jego działania. Przedstawiony materiał pokazuje możliwości, jakie stoją przed tłumaczem i ujawnia następujące sposoby oddawania związków frazeologicznych języka polskiego w bułgarszczyźnie: 1° za pomocą identycznego lub zbliżonego pod względem formalnym frazeologizmu, 2° za pomocą frazeologizmu o innym znaczeniu strukturalnym (innym obrazowaniu), 3° przez luźne zestawienie wyrazów lub pojedynczy wyraz, które objaśniają znaczenie polskiej jednostki.

Zasadniczym sposobem przekładu związków frazeologicznych w *Faraonie* Bolesława Prusa jest przywołanie w tekście docelowym odpowiadających im pod względem znaczenia globalnego frazeologizmów języka bułgarskiego. W tej grupie wyróżniają się związki

²¹ Por. A. Pisarska, T. Tomaszewicz, op. cit., s. 153.

tożsame pod względem budowy formalnej i podobne, tj. różniące się pewnymi szczegółami w planie wyrażania. Taki przekład pozwala nie tylko zachować znaczenie jednostki użytej w oryginale, lecz także umożliwia czytelnikowi bułgarskiemu zapoznanie się ze sposobem obrazowania w tekście źródłowym.

Ekwiwalencję przekładową osiąga się także za pomocą związków frazeologicznych, które nie posiadają istotnych cech wspólnych w planie wyrażania. Jeżeli w języku przekładu brakuje frazeologizmów tożsamych formalnie z jednostkami leksykalnymi przywołanymi w tekście oryginalnym, tłumacz posługuje się istniejącymi w języku bułgarskim związkami, które choć posiadają odmienną obrazowość, to dzięki swym walorom stylistycznym oddają w pełni klimat polskiej wersji *Faraona*. Związki frazeologiczne poddawane są także różnego rodzaju innowacjom. W zależności od kontekstu czy własnego uznania, tłumacz przekazuje informację o tym lub nie. Zdarza się, że frazeologizmy różnią się w jakimś stopniu znaczeniem realnym, ale w oparciu o przykłady zaczerpnięte z *Faraona* można powiedzieć, że nie ma to wpływu na zmianę całościowego sensu wypowiedzi w danym kontekście paralelnym.

Niektóre elementy rzeczywistości nie są określane w języku bułgarskim przez związki frazeologiczne. Jeśli w ten sposób były one nazwane w polskim tekście, to tłumacz, chcąc zachować informacje przekazane w oryginale, ucieka się do przekładu definicyjnego, opisowego i wprowadza do tekstu docelowego pojedynczy wyraz bądź luźny związek, który wyjaśnia znaczenie frazeologizmu. Odbiorca przekładu jest pozbawiony wówczas obrazu wywołanego znaczeniem dosłownym frazeologizmu.

Brak ekwiwalentów frazeologicznych w tekście bułgarskim nie zawsze jest spowodowany brakiem takich ekwiwalentów w języku. Tłumacz dokonuje przekładu opisowego czy dosłownego także w sytuacji, gdy może się posłużyć związkiem frazeologicznym. Bywa, że ta sama jednostka polska jest tłumaczona na dwa różne sposoby. W jednym miejscu przez frazeologizm języka bułgarskiego, a w innym przez wyraz albo luźne połączenie wyrazowe. Ten swoisty brak równowagi między tekstem źródłowym a docelowym może być kompensowany przez wprowadzenie do przekładu idiomu w innym miejscu – zamiast wyrazu czy związku luźnego, ale zagadnienia tego nie badałem.

Niemożliwość wprowadzenia do tłumaczenia tożsamych lub podobnych związków jest przez niektórych uważana za przejaw nieprzekładalności idiomów. I rzeczywiście, pewne straty tym wywołane mogą niekiedy zniekształcać przekaz, ale ta trudność zmusza tłumacza do większego wysiłku, do poszukiwania oryginalnych rozwiązań. Każdy język posiada własne środki wyrazu i kurczowe trzymanie się oryginału nie służy wykorzystaniu całego ich bogactwa. Nie na dosłowności polega przecież wierność przekładowa²². Dlatego też brak prostej zależności między planem wyrażania a planem treści w dwóch językach może paradoksalnie okazać się korzystny dla sprawy przekładu. Gorzej jeśli translator unika podejmowania wyzwań i stara się obejść wszelkie przeszkody minimalnym kosztem swego wysiłku, pozostawiając pojedyncze wyrazy albo rozwlekłe objaśnienia czy zgoła puste miejsca tam, gdzie autor oryginału wyraził swą myśl plastycznie, a zarazem zwięźle przy pomocy związku frazeologicznego.

²² Por. S. Barańczak, *Zaufać nieufności (osiem rozmów o sensie poezji 1990-1992)*, Kraków 1993, s. 94; J. Piętko, *Przekład i tłumacz we współczesnym świecie. Aspekty lingwistyczne i pozalingwistyczne*, Warszawa 1993, s. 409.

Bibliografia podmiotowa

B. Prus, *Faraon*, t. 1–2, PIW, Warszawa 1975.

Б. Прус, *Фараон*, прев. Димитър Икономов, Народна Култура, София 1984.

Słowniki

Bąba S., Liberek J., *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2003.

Radewa S., *Podręczny słownik polsko-bułgarski*, Warszawa 1988.

Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I i II, Warszawa 1977.

Sławski F., *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, Warszawa 1987.

Słownik języka polskiego, red. naukowa M. Szymczak, wyd. IX, t. I-III, Warszawa 1994.

Анкова-Ничева К., *Нов фразеологичен речник на българския език*, София 1993.

Буров С., Бонджолова В., Илиева М., Пехливанова П., *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*, Велико Търново 1999/2000.

Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова К., *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1–2, София 1974–1975.

Ничева М., *Фразеологичен речник на българския език*, Издателска къща „Хермес”, 2002.

Bibliografia przedmiotowa

Barańczak S., *Zaufać nieufności (osiem rozmów o sensie poezji 1990–1992)*, Kraków 1993.

Basaj M., *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów (na przykładzie języka czeskiego i polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. I, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1982, s. 157–165.

Bąba S., *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.

Lewicki A.M., *O minimalnych jednostkach frazeologicznych*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 195–203, (pierwodruk „Slavica Slovaca” XV, 1980, č. 1, s. 69–74).

Lewicki A.M., *Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 214–232, (pierwodruk [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, red. J. Bartmiński, Lublin 1981, s. 71–89).

Lewicki A.M., *Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A.M. Lewicki, Lublin 1982, s. 37–46.

Lewicki A.M., *Zakres frazeologii*, [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 155–167, (pierwodruk [w:] *Kształcenie polonistyczne cudzoziemców. Materiały z konferencji*, Łódź 1992, s. 25–33).

Lewicki A.M., Pajdzińska A., *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 315–333.

Lewicki A.M., Pajdzińska A., Rejakowa B., *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksyko-graficzne*, Warszawa 1987.

Liberek J., *Innowacja a użycie kanoniczne frazeologizmu*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” III, red. Z. Krążyńska i Z. Zagórski, Poznań 1998, s. 31–53.

Małdziejewa W., Wójtowiczowa J., *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*, Warszawa 1994.

Pieńkos J., *Przekład i tłumacz we współczesnym świecie. Aspekty lingwistyczne i pozalingwistyczne*, Warszawa 1993.

- Pisarska A., Tomaszewicz T., *Współczesne tendencje przekładowe. Podręcznik dla studentów neofilologii*, Poznań 1998.
- Rejakowa B., *Związki frazeologiczne o identycznej lub podobnej budowie morfologicznej w języku słowackim i polskim*, Wrocław 1986.
- Rejakowa B., *Mechanizmy językowe w przekładzie związków frazeologicznych na materiale języka polskiego i słowackiego*, Lublin 1994.
- Rytel D., *Jednostka frazeologiczna a złożenia w języku czeskim (na tle języka polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. II, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1985, s. 177–187.
- Ничева К., *Българска фразеология*, София 1987.
- Эккерт Р., *К некоторым общим проблемам сопоставительного изучения фразеологии*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. II, red. M. Basaj i D. Rytel, Wrocław 1985, s. 27–35.

MACIEJ SZYMAŃSKI

Translation of Polish Phrasemes In the Bulgarian Translation of Bolesław Prus's "Pharaoh"

Summary

This article presents the ways of translating Polish phrasemes into Bulgarian and their functionality in texts. The material under scrutiny encompasses five hundred examples.

In general, the phrasemes from Bolesław Prus's "Pharaoh" are translated into Bulgarian phrasemes equivalent with respect to the global meaning. This group includes identical phrasemes (the formal structure) and similar ones (where the differences relate to certain details in expression). An equivalent translation is also achieved by means of phrasemes devoid of significant shared features with respect to expression therefore different in the imagery. Typically, these are the synonyms of Polish phrasemes.

In the translation of "Pharaoh", a considerable number of Polish phrasemes are reflected by means of single words or loose word collocations. While the periphrases tend to be close to the meaning of the original phraseme, they change completely or partly the connotations and the expression emotional overtone. However, in many cases it is possible to translate the imagery also by means of descriptions.

Keywords: phraseology, artistic translation, Polish language, Bulgarian language, Bolesław Prus (Bolesław Prus's language).